

- § 1. Dante a antičtí básníci, s. 28
 § 2. Antický a moderní svět, s. 30
 § 3. Středověk, s. 31
 § 4. Latinský středověk, s. 35
 § 5. Romania, s. 40

§ 1. DANTE A ANTIČTÍ BÁSNÍCI

Když Dante vykročí ve stopách Vergiliových k předpekli, vynoří se z temnot světlý okrsek, obývaný básníky a mudrci starověku. Čtyři ctihodné postavy vyjdou Vergilioví v ústrety a takto ho pozdraví:

*Onorate l'altissimo poeta;
 L'ombra sua torna ch'era dipartita.*
 [Vzdejte čest svrchovanému básníku;
 jeho stín, který nás kdysi opustil, se nyní vrací.]

Vergilius vyloží svému svěřenci spatřenou scénu:

*Mira colui con quella spada in mano,
 Che vien dinanzi ai tre sì come sire.
 Quelli è Omero poeta sovrano;
 L'altro è Orazio satiro che viene;
 Ovidio è il terzo, e l'ultimo Lucano.*
 [Podívej se na toho s mečem v ruce,
 který tak majestátně kráčí před třemi ostatními.
 To je Homér, kníže básníků;
 za ním jde satirik Horatius;
 třetí je Ovidius a poslední Lucanus.]

Básníci starověku nato zdraví svého moderního kolegu:

*E più d'onore ancor assai mi fenno,
 Ch'ei si mi fecer de la loro schiera,
 Sì ch'io fui sesto tra cotanto senno.*
 [A prokázali mi ještě mnohem větší čest,
 neboť mne přijali mezi sebe,
 a já se tak stal v kruhu těch znamenitých duchů šestým.]¹

¹ Peklo 4, 80nn.

K Vergilioví a Dantovi se v *Očistci* připojuje pozdněřímský básník Statius.² Dantův poslední průvodce a přímlovčí na cestě záhrobím bude Bernard z Clairvaux. Jeho modlitba k Panně Marii umožní Dantovi pohled do Boží tváře, jímž se uzavírá *Ráj*. Ale jako úvodní akord potřebuje Dante setkat se s antickými básníky a být přijat do jejich kruhu. Oni musí legitimovat jeho básnické poslání. Těch šest básníků (započítáme-li také Statia) vytváří jakési ideální společenství: „krásnou školu“ (*la bella scuola*) obdařenou nadčasovou autoritou, jejíž členové jsou si naroveň. Homér je jen *primus inter pares*. Jsou výběrem z antického Parnasu. Představeni Dantem jako „škola“, stávají se reprezentativním obrazem antiky, jak ji viděl středověk. Homér jako ctihodný praotec byl pro středověk jen velkým jménem. Středověká antika je totiž výlučně latinská antika. Toto jméno však muselo padnout. Bez Homéra by nebylo *Aeneidy*; bez Odysseovy pouti do Hádovy říše by nebylo vergiliovského sestupu do podsvětí; bez Vergiliova vzoru by nebylo záhrobní cesty Dantovy. Vergilius je pro celou pozdní antiku a pro celý středověk – tak jako pro Danta – *l'altissimo poeta* [svrchovaný básník]. Vedle něho stojí Horatius jako zástupce římské satiry. Satira je středověkem vnímána jako účinné morální kázání a od 12. století má četné následovníky. Dantova *Commedia* je mimo jiné i kritikou dobových mravů. Zato Ovidius se středověku jeví zcela jinak než nám. Na začátku *Proměn* našlo 12. století kosmogonii a kosmologii, která vyhovovala soudobému platonismu (viz níže, s. 121). *Proměny* byly ovšem rovněž románově napínavým repertoriem mytologie. Kdo byl Faethon? Kdo Lykaon? Prokne? Arachne? Pro tisíc takových otázek byl Ovidius skutečným *Who's Who*. Bylo zcela nezbytné, aby se v tom člověk vyznal. Jinak jste neporozuměli latinským básníkům. Kromě toho měly všechny ty mytologické příběhy alegorický smysl. Ovidius byl tedy zároveň pokladnicí morálních naučení. Dante zdobí epizody *Pekla* proměnami, které mají přetrumfnout Ovidia, tak jako *terribilità* těchto obrazů překonává hrůzostrašnost Lucanovu. Lucanus byl virtuózem pochmurného patosu, ale také znalcem podsvětí s jeho strašidelnými výjevy. A navíc byl historickým pramenem pro římskou občanskou válku, chvalořečnickem mravopověstného Catona Utického, onoho Catona, jemuž Dante svěří dozor nad dušemi na úpatí Očistcové hory. Konečně Statius byl pěvcem eposu o bratrovražedných bojích před Thébami, eposu, který zakončil holdem božské *Aeneidě*. Vyprávění o thébské válce, ve středověku mimořádně oblíbená četba, bylo neméně populární než artušovská legenda. Obsahovalo dramatické epizody a úchvatné postavy. Oidipus, Amfiaraus, Capaneus,

² Dnes se už Statius netěší téže úctě; proti tomu stojí soud Goethův: *Tento Statius je básník, který si zaslouží velikou chválu a říká si o horlivé studium. Je místy trochu moc duchaplný, ale to mi nevadí. Obdivuji u něho ono umění – vyznačující nejlepší básníky – chopit se věcí zjevných každému a přesně je podat. Všimněte si, jak pečlivě popisuje Domitianova koně, jak přesně vykresluje Herkulovu sochu, jak náležitě zaznamenává polohu venkovských vil nebo výzdobu lázní. Všechny ty věci, které popisuje slovy, jako by stály před námi: tak veliké je jeho umění vnímat a předvádět obrazy.* (BIEDERMANN H², 262.)

Hypsipyle, kojenec Archemoros: *Božská komedie* nám neustále připomíná tyto aktéry *Thebaidy*.

Dantovým setkáním s *bella scuola* se zpečetuje spojení latinské epiky s křesťanským světským básnictvím. Dantova báseň představuje ideální prostor, v němž je jeden výklenek rezervován pro Homéra, ale v němž jsou také shromážděny všechny velké postavy Západu: císařové (Augustus, Traianus, Justinianus); církevní otcové; učitelé sedmi svobodných umění; světla filosofie; zakladatelé řádů; mystici. Říše těchto zakladatelů, organizátorů, učitelů a světců má ovšem své místo jen v rámci jediného historického komplexu evropské vzdělanosti: v rámci latinského středověku. Z něho roste *Božská komedie*. On je zvětralou římskou cestou od antického světa k novověku.

§ 2. ANTICKÝ A MODERNÍ SVĚT

Antickým světem je třeba rozumět celou antiku od Homéra k stěhování národů, nejen „klasický“ starověk. Klasický starověk je výtvar 18. století. Je to plod uměnovědné teorie, která sama vyžaduje, aby byla chápána historicky. Historická věda se dávno osvobodila od klasicistické redukce. Literární věda má v tomto směru – jako v řadě dalších bodů – zpoždění. Středověk převzal a přetvořil dědictví po celém, to jest i neklasickém starověku, tak jak se dochovalo do pozdní antiky. V Louvru máme k dispozici kresby Villarda de Honnecourt podle antických bronzů. Listy ukazují gotické formální citění. Že jde o reprodukce, poznáme teprve tehdy, když je srovnáme s fotografiemi originálů.³ Kreslír nám nabízí „středověkou antiku“. Je to antika viděná očima středověku. Tento pojem má stejnou platnost u literatury jako u výtvarného umění. Přežívání antiky ve středověku je zároveň přebíráním i přetvářením. Přetváření přitom může mít ty nejrůznější podoby. Může znamenat ochuzení, zplanění, zúžení, nepochopení,⁴ ale i učené sběratelství (encyklopedie Isidora ze Sevilly a Hrabana Maura), školácké slabikování, horlivé napodobování formálních vzorů, přejímání vzdělanostních obsahů, nadšenou empatii. Jsou tu zastoupeny všechny úrovně a formy osvojování. Na konci 12. století se vystupňují ve volné měření sil s uctívanými vzory. V té chvíli je dosaženo dospělosti.

Vztah mezi antickým a moderním světem už dnes nelze chápat jako „doznívání“, „přežívání“ nebo „dědictví“ antiky. Sdílíme obecně historické hledisko ERNSTA TROELTSCHÉ. Podle něho⁵ nespočívá náš evropský svět ani na recepci antiky, ani na rozchodu s antikou; náš svět s antikou hluboce a zároveň uvědoměle srostl. V evropském světě je jak antická, tak moderní složka: je v něm jak starý svět se všemi svými vývojovými fázemi – od primitivismu přes kulturní přejemnost až k sebelikvidaci –, tak i nový svět, procházející od časů Karla Velikého a románsko-germánských ná-

³ JEAN ADHÉMAR, *Influences antiques dans l'art du moyen âge français*, The Warburg Institute, London 1940.

⁴ K nepochopení jako kategorii formálního vývoje viz exkurs I.

⁵ *Historismus*, 716n.

rodů rovněž jednotlivými vývojovými stupni. A přitom se tyto co do smyslu a historického vývoje hluboce rozdílné světy natolik vzájemně překrývají a jsou natolik srostlé skrze reflektovanou historickou vzpomínku a kontinuitu, že moderní svět je v každém ohledu při veškeré novosti a původnosti svého ducha tím nejintimnějším způsobem prostoupen a podmíněn⁶ antickou kulturou, jejími tradicemi, její strukturou státu a práva, jejím jazykem, filosofií a uměním. Teprve to dává evropskému světu hloubku, plnost, spletnost a hybnost, a také sklon k historickému uvažování a k historickému sebezpytování ...

Karel Veliký je zdaleka patrný jako první představitel moderního světa. Ale jeho dílo pouze korunuje vývoj, který započal kolem roku 650 zhroutením moci frankyckých králů. Austrasijský majordom Pippin Střední se bitvou u Tertry roku 687 zmocnil vlády v říši. To rozhodlo o vzestupu Pippinoviců neboli Karlovců. Počátek „moderního“ světa je třeba datovat kolem roku 675. Hluboce se liší od světa antického, „reflektovanou historickou vzpomínkou a kontinuitou“ je s ním však přesto „srostlý“. Tato kontinuita, tj. jednotný životní kontext, přemostuje hlubokou trhlinu. Jak této souvislosti rozumět? Je to jedinečný případ? Zná historie něco podobného? Zde nám může být nápomocen TOYNBEE se svou srovnávací historií. Římské císařství je pro něho závěrečnou fází helenistického univerzálního státu. Po ní následuje od roku 375 do roku 675 „interregnum“, pak „západní kultura“. Západní kultura je tedy spřízněna s helenistickou, je to její „dceřiná“ kultura. TOYNBEE takto přesnější chronologií a terminologií popisuje ona fakta, která konstatoval TROELTSCH. TOYNBEEHO „filiace“ hovoří o tomtéž, co má na mysli TROELTSCH, když mluví o tom, jak jsou oba světy „hluboce srostlé“ a jaká je mezi nimi „kontinuita“. Je otázka, zda je účelné rozlišovat uvnitř tohoto procesu jednotlivé „renesance“. Tuto myšlenku bude třeba přezkoumat na konkrétních příkladech. Důležité je však uvědomit si, že kulturní podstata antiky nikdy nezmizela. Rozklad, k němuž došlo v letech 425–775, se týkal jen francké říše, a i zde došlo k nápravě. K nové demontáži přistoupilo až devatenácté století; v průběhu dvacátého dostoupila katastrofálních forem. Co tento proces znamená, zde nemůže být diskutováno.

§ 3. STŘEDOVĚK

Antika, středověk, novověk – tak znějí názvy tří epoch evropských dějin, názvy, které se sice vědecky „nerýmují“ (ALFRED DOVE), jsou však nepostradatelné, máme-li se prakticky domluvit. Nejnesmyslnější je pojem středověku: byl ražen italskými humanisty a je srozumitelný jen z jejich perspektivy. Kolem vymezení tohoto období a kolem problému periodizace vůbec se vedlo mnoho sporů.⁷ Přínos těchto diskusí spočíval převážně v tom, že lépe objasnily některé méně probádané epochy.

⁶ Podtrženo mnou.

⁷ Nejlepší orientaci nyní poskytuje ideově i materiálově bohaté pojednání P. E. HÜBINGERA *Spätantike und frühes Mittelalter* (DVjs 26, 1952, 1–48), na něž výslovně odkazuji.

Pro začátek středověku – a tudíž i pro konec antiky – byla udávána různá data od 3. do 7. století. MICHAEL ROSTOVITZEV dovádí své *Dějiny starého světa* až ke Konstantinovi. ERNST KORNEMANN dělí římské císařství na principát (27 př. Kr. až 305 po Kr.), období konstantinovské obnovy říše (305–337) a dominát (337–641). Tak se však dostáváme hluboko do byzantských dějin. K rozvratu Západní říše docházelo už v průběhu 5. století. Justinianus (527–565) sice dobyl zpět Afriku, Itálii, Sicílii a část španělského pobřeží, ale cenou, kterou zaplatil, bylo nejen naprosté finanční vyčerpání impéria, ale také zanedbání Východu, jež zaplavili Slované a Bulhaři. „A zatímco byzantské vojenské síly vítězily na odlehlém Západě, ústřední země říše byly pustošeny.“⁸ Justinianovská restaurace skončila krachem. Západní říše byla definitivně ztracena, Východní říše se ocitla v těžké krizi; z ní ji zachránil teprve Herakleios (610–641), oslavovaný Corneillem a Calderónem. Herakleiem počínají v pravém smyslu byzantské dějiny, dějiny středověkého řeckého císařství. Pokud jde o Herakleiovu vnější politiku, musel bránit říši proti Novoperšanům (Sásánovcům, 226–641). Vybojoval skvělé úspěchy, avšak ještě za jeho života započal nápor Arabů. Několik let po Muhammadově smrti (632) dobyli Persii, Sýrii, Egypt (636–641), nato celou římskou Afriku, nakonec Španělsko (711). Od této chvíle Arabové ovládají Středomoří. To znamená hospodářský zvrát. Námořní obchod, zásobující Západ orientálním zbožím, od roku 650 stále více upadá. Pro Merovejce byl přitom peněžním zdrojem. Všechna cla plynula do jejich královské pokladnice. Pokles obchodu postihl především Neustrii, kde se nacházela kupecká města. Politické těžiště se přesunulo do Austrasie a z krále přešlo na šlechtu, vlastníci velké pozemky. Z ní vzejdou Pippinovci a založí politickou moc, která už nemfří do Středomoří, kde vládne islám. „S Karlovci Evropa definitivně vyrazí novým směrem. Až do jejich nástupu těžila z antického života. Avšak islám rozvrátil všechny tradiční vztahy. Karlovcem se ocitají v nové situaci, v situaci, kterou nevytvořili a která jim byla nvcena. Zvládnou ji takovým způsobem, že tím otevřou novou epochu. Jejich úloha je vyložitelná pouze tímto porušením rovnováhy, které bylo dílem islámu.“ To jsou PIRENNOVA slova.⁹ Když PIRENNE spatřuje hranici mezi antikou a středověkem v hospodářských a politických důsledcích arabského vpádu, je zajedno s TOYNBEE, který klade epochální zlom do roku 675.

TOYNBEE datuje počátek poslední fáze antiky zhruba rokem 375. Z dobrých důvodů byl jako epochální mezník uváděn také rok úmrtí císaře Theodosia (395).¹⁰ Za jeho vlády byly Británie, Galie, Španělsko ještě součástí impéria. Dvacet let po jeho smrti vznikly v těchto třech zemích ger-

⁸ GEORG OSTROGORSKY, *Geschichte des byzantinischen Staates*, 1940, 44. – OSTROGORSKY rozlišuje tři období byzantských dějin: 1) 324–610 raněbyzantské; 610–1025 středobyzantské; 1025–1453 pozdněbyzantské (HZ 161, 1941, 229nn.).

⁹ H. PIRENNE, *Geburt des Abendlandes* (1939), 217. – Francouzský originál vyšel 1937 pod názvem *Mahomet et Charlemagne*. O tom, co je v Pirennově díle překonáno a co zůstává, srov. nyní P. E. HÜBINGER in: *DVjs* 26, 1952, 33.

¹⁰ H. ST. L. B. MOSS, *The Birth of the Middle Ages*, Oxford 1935.

mánské říše. Impérium tedy vedlo dvojitý život: římský a germánský. Theodosiova vláda představuje závěr jednoho období ještě v dalším ohledu. Završuje Konstantinovu náboženskou politiku povýšením křesťanství na státní náboženství (381). Lpět na pohanství znamenalo od tohoto okamžiku zločin proti státu. Roku 384 byl ze senátu, záštity starořímské tradice, odstraněn oltář Vítězství. Současně vypukl na Východě útok na chrámy. Zástupy mnichů táhnou krajem, pustoší svatyně, ničí umělecká díla. V jejich stopách se ženou tlupy kořistnické lůzy a rabují vesnice, které jsou podezřelé z neznabožství.¹¹ Do téže doby však spadá i působení největšího západního církevního otce Aurelia Augustina (354–430). Severní Afrika, Egypt, Sýrie jsou baštami církve. Pontifikátem Lva I. (zemřel 461) se uzavírají dějiny papežství v rámci antického *orbis Romanus*.

Období od Theodosia ke Karlu Velikému má pro evropskou tradici zcela mimořádný význam. Mezi autory této doby nalézáme velké osobnosti, jež americký badatel E. K. RAND označil za „zakladatele středověku“.¹² Do 5. století zasahuje život Jeronýmův, Augustinův, ale také život prvního velkého křesťanského básníka Prudentia a prvního křesťanského autora světových dějin Orosia. Kolem roku 400 zakládají Macrobius a Servius středověkou tradici výkladu Vergilia a Martianus Capella sepisuje příručku sedmi svobodných umění, jež měla ve středověku autoritativní platnost. Do let 450–480 spadá rozsáhlá básnická a prozaická tvorba Gala Sionia, jehož vliv byl ve středověku značný. O 6. století řekl W. P. KER: *almost everything that is common to the Middle Ages, and much that lasts beyond the Renaissance, is to be found in the authors of the sixth century* [skoro vše, co je obecným majetkem středověku, a mnohé z toho, co přetrvává až do renesance, lze nalézt u autorů šestého století].¹³ Šestému století patří i Boëthius († 524). Svým překladem některých Aristotelových logických prací zprostředkoval Západu látku intelektuálních cvičení, která se stala přípravou scholastiky. Jeho *Consolatio philosophiae*, složená ve vězení, je kniha, která poskytla útěchu bezpočtu zarmoucených – až do dnešních dnů: je to jediný spis římské pozdní antiky, který byl přeložen do němčiny ještě ve 20. století. Do téhož 6. století spadá založení západního mnišství, dílo sv. Benedikta. Následuje rozlehlý písemný odkaz Cassiodorův (490–583), jehož hlavní práce vytvářejí články řetězu středověké tradice. Hranice mezi 6. a 7. stoletím dosahují nebo ji překračují Venantius Fortunatus, který byl nazván posledním římským básníkem; papež Řehoř Veliký, který působil svými naučnými a morálními spisy; Isidor ze Sevilly, jehož encyklopedie sloužila celému středověku jako základní dílo. Isidor předal následně epoše sumu pozdněantického vědění, tak jako Fortunatus jí dal k dispozici vzory dvorského vysokého a panegyrického bás-

¹¹ OTTO SEECK, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* V, 220. – Libaniova (314 až asi 393) řeč *pro templis* (vyd. FÖRSTER, III, or. 30; přel. R. VAN LOOY in: *Byzantion* 8, 1933, 7nn.).

¹² E. K. RAND, *Founders of the Middle Ages*, Oxford 1935.

¹³ KER, *The Dark Ages*, 1904, 101n. – Šestému století je věnována užitečná kniha E. SHIPLEYHO DUCKETTA *The Gateway to the Middle Ages*, New York 1938.

nictví a hagiografického eposu. Současníkem těchto tří mužů je Řehoř Tourský († 594), dějepisec Franků. V 7. století duchovní život na pevnině zakrňuje. Zato v Irsku, jež nikdy nebylo součástí impéria, se v této době rodí svérázná klášterní kultura. Za Columbana († 615) začíná vyzářovat na kontinent. Bobbio a St. Gallen jsou irské fundace. Roku 597 přistává v Kentu Augustin, emisar Řehoře Velikého, a zahajuje christianizaci Anglie. Římské křesťanství se prosazuje proti keltskému roku 664 na synodě ve Whitby a spěje za Aldhelma († 709) a Bedy († 735) k církevnímu a duchovnímu rozkvětu, který obdaří pevninu nejen apoštoly (Bonifatius, † 754), ale i školskou reformou (Alkuin, † 804).

Jmenovali jsme nejvýznamnější osobnosti „temných staletí“ (v následujících kapitolách se jejich jména budou ještě často vracet) a s obdobím Karla Velikého jsme vstoupili na známější historickou půdu. Jestliže nyní znovu otevřeme problém historické periodizace, je nasnadě otázka: kdy končí středověk? Kdy vlastně začal novověk? Odpověď se různí podle toho, zda vyjdeme z politických dějin, nebo z kulturních dějin. Od roku 1492 se v západně Evropě objevují národní státy jako nová historická tělesa. Itálie datuje novověk od renesance, Německo od reformace. Oběma těmto zemím se podařilo státní sjednocení národa až v 19. století. Určení časového předělu krátce před rokem nebo po roce 1500 spočívá však také na více či méně otevřeně sdíleném mínění, že novověk je až do roku 1914 uskutečňováním pokroku: pokroku, který směřuje k osvícenství a demokracii (Anglie a Francie) a k národnímu státu (Německo a Itálie). Tuto víru v pokrok spolu s naivním evropanstvím popřely ve 20. století obě světové války. Pojem „novověk“ nicméně zastaral ještě z jednoho důvodu. Rozhodující vliv na proměnu světa v průběhu 19. a 20. století měly průmysl a technika – dva fenomény, jež byly nejprve rovnou měrou pozdravovány jako „pokrok“ a ve kterých nyní spatřujeme také destruktivní potenciál. V dějepise budoucnosti bude naše doba nejspíše zaprotokolována jako „technická éra“. Její počátky sahají až do 18. století. Tam je tedy možno stanovit určitý mezník. Tento závěr učinil jako první anglický historik G. M. TREVELYAN. Soudí,¹⁴ že středověk končí teprve v 18. století. Byl vystřídán „průmyslovou revolucí“, která změnila život zásadněji než renesance a revoluce. Mohli bychom ukázat, že zrovna tak lze pozorovat v Anglii kolem roku 1750 zlom ve více než tisícileté literární tradici. Má ale ještě smysl označovat období od roku 400 do roku 1750 jako středověk? Je nábíledni že ne. Zde však není vhodné místo, abychom z toho vyvozovali terminologické závěry. Pokud lidské dějiny budou pokračovat ještě nějaké to tisíciletí nebo desetitřicetiletí, bude historie donucena své epochy prostě číslovat, tak jak to dělají archeologové u staré Kréty: minojská kultura I, II, III, pokaždé s třemi pododdíly. TOYNBEE už k této konkluzi dospěl. Rozlišuje v životě západní kultury čtyři epochy: 1. cca 675–1075; 2. cca 1075–1475; 3. cca 1475–1875; 4. cca 1875–x (*Study of History* I, 171).

¹⁴ Ve svém díle *English Social History*, 1944, 96.

§ 4. LATINSKÝ STŘEDOVĚK

Vpád¹⁵ Germánů a vpád Arabů do pozdněřímského světa jsou souběžné události – s jedním zásadním rozdílem: Germáni se asimilují, Arabové nikoli. Arabové byli mnohem průbojnější než Germáni. Jejich razanci lze srovnat jen s razancí Attilových Hunů a Čingischánových a Tamerlánových Mongolů. Avšak panství Hunů a Mongolů bylo právě tak pomíjivé, jako bylo panství islámu dlouhověké. „Čím je vedle tohoto vpádu nápor Germánů, tak dlouho zadržovaný a tak málo důrazný, Germánů, kteří za celá staletí dokázali nalepat jen okraj Romanie? ... Zatímco Germáni nemají, co by postavili proti imperiálnímu křesťanství, Arabové planou novou vírou. To a jenom to z nich dělá neasimilovatelný živel.¹⁶ Neboť pokud jde o kulturu těch, které si podmanili, nemají vůči ní stejně jako Germáni žádné předsudky. Naopak, překvapivě rychle ji přejímají: ve vědě se učí od Řeků, v umění jsou žáky Řeků a Peršanů. Nejsou ani fanatičtí, alespoň zpočátku ne, a nechystají se obracet své poddané na víru. Žádají však od nich poslušnost jedinému Bohu, Alláhovi, jeho prorok Muhammadovi, a protože Muhammad byl Arab, také Arábii. Jejich univerzální náboženství je zároveň národním náboženstvím. Jsou služebníky svého Boha... Germán se romanizuje, jakmile vstoupí na půdu Romanie. Oproti tomu Říman se arabizuje, jakmile je dobyt islámem.“¹⁷ Germáni nejen nepřinesli žádnou novou myšlenku, nýbrž „všude tam, kde se usadili, respektovali – až na Anglosasy – latinský jazyk jako jediný vyjadřovací prostředek. I v tomto bodě, tak jako ve všech ostatních oblastech, se asimilovali... Sotvaže se jejich králové usadili na trůně, hned se obklopovali rétory, juristy a básníky.“¹⁸ Dávali sepisovat své zákony, své listiny, své dopisy latinsky. Stěhování národů nijak zásadně neproměnilo duchovní život v prostoru západního Středomoří.¹⁹ Než začal v 8. století působit anglosaský vliv, neobjevil se jediný nový prvek. Germánské říše uchovávaly dřívější stav i v tom, že jejich panovníci volili za své ministry a úředníky výhradně laiky. To je zároveň důkazem, že až do 8. století přežívá vrstva laiků s literárním vzděláním. Latina běžného života je sice pokažena, ale je to pořád ještě latina. „Z žádného pramene nevyplývá, že by lid už nerozuměl v kostele svému knězi, jak tomu bude v 9. století. Jazyk žije dále svým životem, a právě jazyk zajišťuje až do 8. století jednotu Romanie.“

Uzavření západního Středomoří islámem zatlačilo karolinskou kulturu zpět do agrárního stadia. Laici zapomněli číst a psát. Karlovcí nacházejí vzdělance už jen mezi klérem, neobejdou se bez pomoci církve. „Objevuje se nový a podstatný středověký fenomén: kasta kněží, podřizující

¹⁵ K tomu srov. PIERRE COURCELLE, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*, Paris 1948, a recenzi M. L. W. LAISTNERA in: *Speculum* 24, 1949, 257.

¹⁶ Jak vidno, je nepodloženo vytýkat PIRENNOVI, že jeho teze jsou založeny výlučně na hospodářských a politických dějinách.

¹⁷ PIRENNE, 143–146.

¹⁸ Tamtéž, 112.

¹⁹ Tamtéž, 116.

stát svému vlivu. "Z latiny se stává řeč vzdělanců a zůstává jí po celý středověk. „Karolinská renesance“ je zároveň obnovou antické tradice i rozchodem s rozvrácenou římskou kulturou. Nová kultura bude římsko-germánskou kulturou a „bude přirozeně spočívat na bedrech církve“. Germánským přínosem je podle rozšířeného mínění především feudalismus, to jest veřejnoprávní a politická struktura středověkého světa.²⁰ Byl nutným důsledkem odstředivých tendencí naturálního hospodaření pozemkových vlastníků. Ochránit před nimi královskou nebo císařskou moc jakožto „úřednický stát“ (ALFRED WEBER) a sloučit feudální princip s touto mocí si vyžádalo boje, o kterých vypovídá každý list středověkých dějin. Feudální princip poznamenal všechny instituce a veškeré lidské vztahy. Jako další germánský přínos bývají uváděna severní města (od 11. století). Avšak nezapomínejme, že „germánství“ chápané v tomto smyslu je svízelně uchopitelný a krajně nejednotný pojem. V říši Karla Velikého se mísili mezi sebou Keltové, Románi, Frankové, Sasové. Nejsilnější germánský prvek představují Vikingové (Normané), kteří se usadili ve Francii v průběhu 9. a 10. století a byli zde zcivilizováni. Teprve jejich absorpcí se Francie stává skutečným národem. Už v 11. století vztáhnou ruku po Anglii a po Sicílii. Přenesou francouzskou kulturu za moře. Německo zůstane touto vlnou nedotčeno. Jen díky tomu, že Germáni přijali římský jazyk a římskou církev, stala se antika pro středověk „autoritativním vzorem, k němuž se upínaly všechny zraky“ (A. WEBER).

Rozkvět národních literatur od 12. a 13. století v žádném případě neznamena vyčerpání nebo ústup latinské literatury. 12. a 13. století jsou dokonce vrcholem latinské poezie a vědy. Latinský jazyk a literatura zaujmají v tomto období prostor „od střední a jižní Evropy a od evropského Severu až k Islandu, Skandinávii, Finsku a na jihovýchodě až k Palestině“. ²¹ Jak prošťáček, tak vzdělanec vědí, že jsou dva jazyky: jazyk lidu a jazyk lidí učených (*clerici, litterati*). Učené řeči, latině, se říká také *grammatica*, a pro Danta – jako už pro Římana Varrona – je to umělá, neměnná řeč, dílo moudrých mužů. ²² Do latiny se překládají i básně vytvořené v národní řeči. ²³ Celá dlouhá staletí zůstala latina živá jako řeč vy-

²⁰ Proti tomu srov. J. CALMETTE, *Le monde féodal*, 1934, 197.

²¹ P. LEHMANN in: *Corona quærnea*, 307.

²² Roger Bacon tento názor odmítá. Za Dantovy doby byl tedy již filosoficky překonán. G. WALLERAND, *Les Oeuvres de Siger de Courtrai*, 1913, 43.

²³ Italský právník Guido delle Colonne překládá francouzský román o Troji pro ty, „kdo čtou latinsky“ (*qui grammaticam legunt*); jeho *Historia destructionis Troiae*, vyd. GRIFFIN, 1936, 4. – Další přetlumočení děl z národních jazyků do latiny: Wolfrahmův *Willehalm* (fragment časoměrného přebásnění; LACHMANN, CLIII n.); *Herzog Ernst* (dvě verze; viz PAUL LEHMANN, *Gesta ducis Ernesti*, 1927); dvě latinská přepracování Hartmannova *Papeže Řehoře* (*Gregor*) (EHRISMANN, *Literaturgeschichte* II, 2, 1, 187). *Goldene Schmiede* Konrada von Würzburg byla zpracována latinsky Frankem z Meschede kolem 1330 (*Aurea fabrica*). *Carmen de prodicione Guenonis* (13. stol.) je stručná verze *Chanson de Roland* (ZRP 1942, 492–509); *Historia septem sapientium* (kolem 1330) se opírá o prozaický *Roman des sept sages*. Benedeitova *Cesta svatého Brandana* je nám k dispozici v latinské prozaické verzi a rýmované strofické verzi.

učování, vědy, administrativy, justice a diplomacie. Ve Francii byla jako řeč soudních jednání zrušena Františkem I. teprve roku 1539. Ale i jako literární jazyk přežila latina o hodnou dobu konec středověku. Dante, Petrarca, Boccaccio psali a básnili jak italsky, tak latinsky. Humanismus dal úctě k latině nový, mocný podnět. Jacob Burckhardt věnuje ve své *Kultuře renesance* několik kapitol všeobecnému polatinštění veškerého vzdělání, a v jedné z nich, pojednávající o latinské poezii 15. a 16. století, ukazuje, „jak blízko mělo latinské básnictví ke konečnému vítězství“. Jeho skvělé představitele lze najít v průběhu 16. a 17. století i ve Francii, Anglii, Holandsku a Německu. Goethe řekl roku 1817 v *Umění a starověku: Svobodnějšímu světonázoru, který v Německu hyne na úbytě, by velmi prospělo, kdyby se nějaký mladý probudilý učenec pokusil ocenit vpravdě básnické zásluhy, které němečtí básníci během tří staletí osvědčili v latinském jazyce ... Zároveň by zaznamenal, že v těch dobách, kdy byla latina světovým jazykem, v ní básnily i ostatní vzdělané národy a že se tímto způsobem, jemuž se dnes vzdalujeme, dorozumívaly mezi sebou. Toto humanistické básnictví právem odlišujeme jako „novolatiné“²⁴ od středolatiné. Ale ve 14. a 15. století toto rozlišení dosud nemá smysl. Ještě u Petrarcky a Boccaccia je dědictví latinského středověku živé. Dokonce ještě v roce 1551 se musí jistý italský humanista ohradit proti „špatným básníkům“ 12. století.²⁵ Byli tedy pořád ještě čtení! V povědomí je udržuje školská praxe 15. a 16. století – a vynález knihtisku. V 15. a 16. století byli žákům předkládáni ke studiu takzvaní *Auctores octo* [Osm autorů],²⁶ kalná sedlina středověké pedagogické praxe. Avšak jak ukazují přetisky,²⁷ horlivé čtená-*

Také *Contes moralisés* Nicola Bozona (14. stol.) byly přeloženy do latiny. Rovněž ještě v polovině 16. stol. slavné verše Jorga Manriqua († 1479) na otcovu smrt. – Goethe rád četl svého *Heřmana a Dorotu* v latinském překladu (Eckermann, 18. 1. 1825).

²⁴ GEORG ELLINGER, *Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im 16. Jh.*, 1929–1933. Tématem 1. svazku je *Italien und der deutsche Humanismus in der neulat. Lyrik*. – Antologie humanistické poezie vznikaly velmi záhy, příkladem mohou být Burckhardtem hojně citované *Deliciae poetarum Itolorum* (Frankfurt 1608, 2 sv.). Po nich následovaly *Deliciae poetarum Gallorum* (tamtéž 1609, 3 sv.), *Germanorum* (tamtéž 1612, 6 sv.), *Belgicorum* (tamtéž, 1614, 4 sv.). – O novolatiné umělecké próze O. KLUGE in: *Glotta* 1935, 18 nn.

²⁵ CINTHIUS GREGORIUS GYRALDUS (= GIAMBATTISTA GIRALDI CINTHIO), *De poetis nostrorum temporum*, vyd. K. WOTKE, 1894, 47.

²⁶ O tom, jak byli do roku 1500 šířeni tiskem, informuje *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (1925nn.). Mezi 1490–1500 vyšli *Auctores octo* pětadvacetkrát. Žádný z těchto tisků není německého původu. – Výměch těmto a podobným školním příručkám viz u Rabelaise, *Gargantua*, kap. 14.

²⁷ Podíl pozdnělatinské a středolatiné literatury na tiscích do roku 1700 je překvapivě rozsáhlý. Srov. JEAN SEZNEC, *La survivance des Dieux antiques*, The Warburg Institute, London 1940, 192, a zj. E. PH. GOLDSCHMIDT, *Medieval Texts and their First Appearance in Print*, London 1943 (= *Supplement to the Bibliographical Society's Transactions*, No. 16). Zde na s. 29n. o *Auctores octo*. – O tiscích Jana ze Salisburie viz níže na s. 158. – O ústupu latiny jako moderní literární řeči podle katalogů z let 1564–1846 srov. FRIEDRICH PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts an den deutschen Schulen und Universitäten*, 1885, 785nn. V letech 1564–1570 představovaly latinské knihy 69,2 %; v letech 1741–1750 23,8 %; v letech 1791–1800 pouhých 5,8 %.

ře nacházeli v 16. a 17. století také velcí latinstí autoři 12. století. Středověká latinská literatura dále působila vedle, uvnitř i pod povrchem velkých hnutí, jako byl humanismus, renesance, reformace, protireformace, a nejsilněji v zemi, která byla reformací dotčena málo a humanismem a renesancí ne do hloubky: ve Španělsku. Hofmannsthalův výrok o baroku jako omlazené formě „onoho staršího světa, kterému říkáme středověk“, se obzvláště hodí na španělskou literaturu zlatého věku.

Letmo jsme proputovali velké časové úseky. Volný pohyb historickým časem a prostorem je pro náš výzkum nezbytný. V přesné chronologii hledáme oporu, nikoli vodítko.

Vratme se k ranému středověku. Teprve Karel Veliký dotvořil historický útvar, který označuji jako „latinský středověk“. Tento pojem není v historické literatuře obvyklý. Pro náš účel je však nepostradatelný. Označuji tímto termínem podíl Říma – jeho ideje státu, jeho církve, jeho kultury – na formování celého středověku, označuji jím tedy mnohem rozsáhlejší fenomén než pouhé přezívání latinského jazyka a latinské literatury. Řím se v průběhu staletí naučil chápat svou státní existenci jako univerzální misi. Vyslovil to už Vergilius v proslulých verších *Aeneidy*. Od Ovidia (*Ars amatoria* I, 174) se klade rovnítko mezi *orbis* (svět) a *Urbs* (Řím); za Konstantina se z toho stane nápis na mincích, tedy oficiální publicistika;²⁸ rovnice přezívá ještě ve formuli papežské kurie *Urbi et orbi*. Povznesením křesťanství na státní náboženství získal univerzalizmus Říma podvojný charakter: k mocenským ambicím státu přistoupily stejné nároky církve. Také z Augustinovy filosofie dějin se mohl středověk poučit o tom, že je pokračovatelem Říma. Splývají v ní tři myšlenky. Posloupnost lidských dějin je uvedena v souvislost se šesti dny stvoření světa a se šesti věky lidského života (*PL* 34, 190nn.; 37, 1182; 40, 43nn.). K tomu přistupuje dělení podle čtyř světových říší – vycházející z proroctví knihy *Danielovy* (2, 31nn. a 7, 3nn.), vyložených alegoricky²⁹ (*De civitate Dei* XX, 23 a XVIII, 2). Poslední z těchto čtyř říší je římská. Odpovídá věku staroby – *senectus* – a potrvá až do konce časů; pak nadejde nebeský sabat. O tom, že konec časů se blíží, ujišťovala apoštolova slova *nos, in quos finis saeculorum devenit* (1 K 10, 11).³⁰ Prvokřesťanské očekávání konce světa tak bylo začleněno do středověkého myšlení. Bezpočtu bude tento výrok středověkými autory citován – přirozeně bez uvedení zdroje, což platí téměř o všech středověkých citátech – nebo na něj bude alespoň odkazováno v narážkách. Moderní kulturní historikové pak často tyto narážky nepochopí a budou se domnívat, že tu středověk vypovídá sám o sobě. Jestliže najdeme v kronice

²⁸ Srov. J. VOGT, *Orbis Romanus*, 1929, 17.

²⁹ Poprvé v řeckém komentáři k Danielovi, sepsaném kolem roku 204 biskupem Hippolytem Římským. Hippolytův komentář převzal do svého výkladu k Danielovi sv. Jeroným a dopomohl mu tak k obecnému rozšíření.

³⁰ V tomto znění cituje Augustinus (*PL* 40, 43). Vulgata má ... *ad correptionem nostram, in quos fines saeculorum devenerunt*. [Bible kralická: ... *k napomenutí našemu, kteříž jsme již na konci světa*.]

ze 7. století větu: „Svět dospěl do věku staroby“,³¹ nelze z toho psychologicky vyvozovat, že tato epocha žila „pocitem vlastní sešlosti“, nýbrž je v tom třeba vidět narážku na Augustinovu paralelu mezi konečnou (římskou) fází světových dějin a stařeckým věkem.³² Dante se ve své rajske vizi (*Ráj* 30, 131) dozví, že v nebeské rúži zbývá jen málo neobsazených míst. I on žije v očekávání konce časů (srov. také *Convivio* II, 14, 13).

Z Bible čerpalo středověké historické myšlení také teologické zdůvodnění představy střídání říší: *regnum a gente in gentem transfertur propter injustitias et injurias et contumelias et diversos dolos* [království přechází z národu na národ kvůli nespravedlnosti a bezpráví a urážkám a rozmanitým lstem] (ECCLESIASTICUS – JESUS SIRACH 10, 8). Luther: *Um Gewalt, Unrechts und Geizes willen kommt ein Königreich von einem Volk aufs andere. Daniel II, 21: ipse (Dominus) mutat tempora et aetates, transfert regna atque constituit* [a on (Hospodin) proměňuje časy i chvíle; sesazuje krále, i ustanovuje krále]. Ze slovesa *transferre* (přenést) byl odvozen pojem *translatio* (přenesení), pojem zásadního významu pro středověkou dějinnou teorii. Obnovu impéria uskutečněnou Karlem Velikým bylo možno chápat jako přenesení římského císařství na jiný lid. To vyjadřuje formule *translatio imperii*, již byla později přiřazena ještě formule *translatio studii*³³ (přenesení vědění z Athén nebo Říma do Paříže). Od Říma převzalo středověké císařství myšlenku světové říše, mělo tedy univerzální, nikoli nacionální charakter. Stejně univerzální byl nárok římské církve. *Sacerdotium* a *imperium* jsou dvě nejvyšší formy správy světa. Až do 11. století vládne mezi oběma mocemi duch spolupráce. Zůstává ideálem i během těžkých konfliktů následující doby. Ještě na počátku 14. století krouží kolem tohoto bodu myšlení Dantovo. Myšlenka *translatio* se táhne jako červená nit oficiálními projevy Fridricha Barbarossy,³⁴ jenž se vědomě odvolává na Karla Velikého. Od časů Karla Velikého jsou německé dějiny na celá staletí spjaty s myšlenkou obnovy Říma.³⁵ Ale i německá politická a dynastická poezie štaufské doby byla napsána většinou

³¹ Fredegar, vyd. KRUSCH in *MGH, Scriptores rer. Merov.* II, 123. Fredegarovo postesknutí *nec quisquam potest huius temporis nec presumit oratoribus precedentis esse consimilis* [za našeho času se nikdo nemůže vyrovnat řečníkům minulosti, ani si na to nečiní nárok] je třeba chápat právě tak jako odpovídající pasus u Řehoře Tourského (níže, s. 167).

³² Postesk nad zestárnutím světa se najde už u Lucretia (II, 1150nn.); ve 3. století u církevního otce Cypriana (*Ad Demetrianum*, kap. 3). K tomu srov. TOYNEBEE, IV, 7nn.

³³ „Modelový obraz“ poskytl Horatius (*Epistulae* II, 1, 156): *Graecia ... artes / Intulit agresti Latio* [Řecko ... vneslo umění do rolnického Latia]. Představu *translatio studii* nalézám poprvé v dopise Heirika z Auxerre Karlu Holému (*Poetae* III, 429, 23). – Srov. E. GILSON, *Les Idées et les Lettres*, 183nn.

³⁴ Podle svědectví Otty z Freisingu. V soudobém eposu *Ligurinus*, díle neznámého autora z let 1186–1187, se říká, že Karel osvobodil císařství a poté je přenesl na sebe. Rýn nyní vládne Tiberu (I, 249nn.; III, 524nn. a 565nn.).

³⁵ V tomto pojmu splývají velmi různorodé ideály. Srov. P. E. SCHRAMM, *Kaiser, Rom und Renovatio*, 1929. – E. KANTOROWICZ, *Kaiser Friedrich II. Ergänzungsband*, 1931, 176. – O rozdílném charakteru karolinské a otonské říšské ideje srov. CARL ERDMANN in *Dt. Arch.* 6, 1943, 412 nn. – Krásná kniha FEDORA SCHNEIDERA *Rom und Romgedanke im Mittelalter* (1926) si klade za cíl prošetřit *duchovní základy renesance*.

latinsky. Nejskvělejší verše na Barbarossu nebyly složeny v němčině, ale v latině: básně kolínského „Archipoety“. Získání sicilské koruny svázalo štaufský dvůr ještě úžeji s latinským básnictvím. Jindřichu VI. věnoval svá díla Gottfried z Viterba. V sicilském království Fridricha II. vzniká sice první italská básnická škola, císař se však zároveň bavil latinskými komedie- mi, které pro něho sepisovali jeho notáři, a přijímal od Angličanů latinská oslavná skládání.³⁶

Nicméně nezapomínejme, že latinský středověk se rozhodně neztotož- ňuje beze zbytku s římskou myšlenkou ve smyslu oslavy nebo obnovy Ří- ma. Myšlenka *translatio* přece naznačuje, že přenesení vlády z jedné říše na druhou je důsledek hříšného zneužití moci. Už v křesťanském Římě 4. století se vytvořila představa „kajícího Říma“, „který tak jako hříchy obtí- žený člověk bude přijat do společenství blažených, teprve až bude litovat prolité křesťanské krve, bude se kát a přihlásí se ke Kristu“.³⁷ Jeroným, Ambrož a Prudentius jsou hlasateli této myšlenky. Augustin se vyslovuje ještě radikálněji. Tolik velebené římské ctnosti jsou, viděno křesťanskýma očima, holé nedostatky. Pohled křesťanův se musí odvrátit od pozemské- ho Říma, jehož dějiny jsou součástí *civitas terrena*, říše zla, a povznést se k *civitas Dei*, nadzemské Boží říši. Dante s touto augustinovskou ideou ti- še polemizuje. Spíná Vergiliův a Augustův Řím s Římem sv. Petra a jeho nástupců. Německé císařství a římské impérium, pohanské a církevní, augustinovské a dantovské historické myšlení – to jsou jen některé z roz- porů, které v sobě nese římská myšlenka. Všechny se však zrodily a šířily v jazyku, kterým Řím kdysi hovořil, v jazyku, který byl rovněž jazykem Bib- le, církevních otců, církve samotné, kánonu římských *auctores*, který byl zkrátka jazykem středověké vzdělanosti. Do obrazu „latinského středově- ku“ všechny tyto rozpory patří; na nich se zakládá jeho podivuhodné roz- pětí.

§5. ROMANIA

V dnešním odborném úzu rozumíme pod pojmem Romania soubor zemí, kde se mluví románskými jazyky. Tyto jazyky vznikly na půdě římské říše – od Černého moře k Atlantiku. Začneme-li od Východu, následují za sebou v tomto pořadí: rumunština, italština, francouzština, provensálština, kata- lánština, španělština, portugalština. O příbuznosti jazyků Iberského polo- ostrova, Francie a Itálie se vědělo už ve středověku. Dantovo pojednání *De vulgari eloquentia* je toho klasickým dokladem. Učenci 16. a 18. století (Pasquier, Voltaire, Marmontel) pokládali za mateřskou řeč všech ostat- ních románských jazyků provensálštinu – *le langage roman ou romain cor- rompu* [pokažený románský neboli římský jazyk]. Označovali ji také jako *roman rustique* [selskou, tj. hrubou románštinu], navazující na latinský

³⁶ ERNST KANTOROWICZ, *Kaiser Friedrich II. Ergänzungsband*, 1931, 132. Zde je výbor- ně pojednáno o latinské literatuře na císařově dvoře.

³⁷ F. KLINGNER, *Römische Geisteswelt*, 1943, 449.

výraz *lingua romana rustica*, o němž bude řeč později. Toto hledisko přejal i François Raynouard (1761–1836). Raynouard byl Provensálec a učil, že provensálština – jím nazývaná *langue romane* – ovládla od 6. do 9. století celou Francii a z ní že povstaly všechny ostatní románské jazyky. V téže do- bě přenesl francouzský archeolog Arcisse de Caumont tento názor – a s ním i slovo *románský* – na umělecký sloh, který údajně opanoval pole v době od konce antiky do 12. století. Raynouardovy výzkumy znamenaly nezanedba- telný přínos pro naše poznání trobadorské poezie. Jeho historickojazyková teze však byla neudržitelná. Zakladatel románské filologie Friedrich Diez (1794–1876) Raynouardův názor o prvenství provensálštiny odmítl a učil, že všechny románské jazyky vznikly samostatným vývojem přímo z latiny.

Slova *románský*, *Romania* mají ale mnohem starší, dnes napůl zapo- menutou historii. Na ni musíme navázat, chceme-li se dobrat správné perspektivy. *Romania* je odvozena od *Romanus*, a *Romanus* je odvozen od *Roma*, tak jako *Latinus* („latinský“) od *Latium*. Římské dědictví bylo roz- děleno mezi slova *latinus* a *romanus*. Prvenství mezi jazyky Latia, „latin- skými“ nářečnými, nutně připadlo tomu, jímž se hovořilo v Římě. V římské říši se dlouho říkalo „Římané“, *Romani*, pouze vládnoucí vrstvě. Podříze- ným vrstvám zůstávala jejich národní označení (Galové, Iberové, Řekové atd.). Teprve Caracallův edikt (212) přiznal občanské právo všem obyvatel- ňům říše. Až od této chvíle se nazývali všichni občané říše *Romani*. Od to- hoto rozšíření římské říše byl už jen krok k vytvoření nového označení pro celé to obrovité území obývané „Římány“. Potřeba takového nového, krát- kého, výrazného jména pro *Imperium Romanum* nebo *orbis Romanus* se musela stát ještě naléhavější, když se na půdě římské říše začaly usazovat barbarské národy. V tomto krizovém období, poprvé za Konstantina, se v latinských a řeckých textech vynořuje název *Romania*.³⁸ Slovo bude uží- váno až do merovejské éry, ba ještě později. V oslavné básni na krále Cha- riberta praví Fortunatus (vyd. LEO, 131, 7):

Hinc cui Barbaries, illinc Romania plaudit:

Diversis linguis laus sonat una viri.

[A jemu z této strany tleskají barbari, z oné Romanie: různými jazyky zvučí jedna jeho chvála.]

V otoské epoše se význam termínu *Romania* mění. Označuje nyní ro- mánskou část říše – Itálii. Nakonec bude jménem jedné italské provincie, Romagne, to jest starého ravennského exarchátu.

Romanii v původním pozdněantickém významu vystřídal od 7. a 8. století nové historické útvary; příbuzné pojmy *romanus* a *romanicus* nic- méně žijí dále. Když se hovorová latina (lidová, vulgární latina) natolik

³⁸ Srov. GASTON PARIS in *Romania* 1, 1872, 1 nn. – Novější literatura u PIRENNA, 289, odd. 1. – Mezi lety 350–432 se název *Romania* objevuje v devíti latinských textech (ZEIL- LER in *Revue des Etudes latines*, 1929, 196). Ale také Athanasius (*Historia Ariano- rum*) označuje Řím jako *metropolis tes Romanias* [metropoli Romanie].

vzdálila od literárního jazyka, že bylo třeba dát jí zvláštní jméno, vynořila se opět v nové formě stará polarita Roma-Latium. Začala se rozlišovat *lingua latina* a *lingua romana* (také s doplňkem *rustica*). Jako třetí řeč k nim přistoupila *lingua barbara*, to jest němčina. Je příznačné, že Isidor, píšící kolem roku 600 v plně romanizovaném Španělsku, dosud o koexistenci těchto tří řečí nic neví.

Označení „románský“ dal neolatinickým lidovým jazykům sám počínající středověk, a to v protikladu k jazyku vzdělanců, latině. Slova odvozená – ve francouzštině, provensálštině, španělštině, italštině, rétorománštině – od adjektiva *romanicus* a adverbia *romanice* nebyla nikdy užívána jako označení národů (pro to byla k dispozici jiná slova), pouze jako jména jejich řečí – tedy ve stejném významu jako italské *volgare*. Takovými odvozeninami jsou starofrancouzské *romanz*, španělské *romance*, italské *romanzo*. Vytvořila je vrstva vzdělanců znalých latiny a označují všechny románské jazyky. Tyto jazyky byly vnímány na pozadí latiny jako jednotný fenomén. Slovesa *enromancier*, *romancar*, *romanzare* znamenají: překládat knihy do národní řeči, popřípadě skládat knihy v národní řeči. Tyto knihy pak mohou být samy označeny jako *romanz*, *romant*, *roman*, *romance*, *romanzo* – to všechno jsou odvozeniny od *romanic*. Ve starofrancouzštině znamená *romant*, *roman* „dvorský veršovaný román“; skutečný smysl toho slova je však: kniha v národní řeči, lidové čtení. Ve zpětném překladu do latiny může být tato kniha označena jako *romanticus* (doplň *liber*).³⁹ Slova *román* a *romantický* tak spolu těsně souvisejí. Romantické je v anglickém a německém jazykovém úzu ještě v 18. století něco, „co by se mohlo stát v románu“.⁴⁰ Italský ekvivalent ke starofrancouzskému *roman* je galicismus *romanzo* („román“). Tento význam má toto slovo už u Danta (*Očistec* 26, 118).

Ve francouzštině a italštině se tak z *romanic* stane název jednoho literárního žánru. K podobnému vývoji dochází ve španělštině. I zde *romance* znamená nejdříve „národní řeč“, pak ale také text zapsaný v této řeči, zpočátku ještě bez žánrového vymezení. Setkáváme se zde dále s výrazem *romancar libros* ve významu „překládat“ (Garcilaso, Juan de Valdés), ale i s takovou formulí jako *los romancistas o vulgares* [španělsky nebo lidovou řečí píšící autoři] (Marqués de Santillana). Od 15. století se objevuje termín *romance* jako označení svébytného básnického žánru; říká se mu tak dodnes a od 16. století je pořádán do souborů zvaných *romanceros*. Španělský román je označován (jako v angličtině) slovem *novela*, vypůjčeným z italštiny.

³⁹ Doklad nacházíme ve *Speculum regum* Alvara Pelaya (cod. Bonn 720 fol. 19^d), zapsaném 1344: *Et ideo praecepit Dominus ... sanctas scripturas ... legere vel audire et non romanticos in quibus fabule et mendacia et carnis delectabilia continentur ...* [A proto přikázal Pán ... číst nebo poslouchat svatá Písma, a ne lidové knížky plné lživých příběhů a historek k potěše těla ...]

⁴⁰ Za základní studie o slově „romantický“ vděčíme rousseauovskému badateli ALEXISI FRANÇOISOVI in: *Annales Jean-Jacques Rousseau*, V, 1909, 237 nn. a in: *Mélanges Baldensperger*, 1930, I, 321.

Středověká Romanie se vyznačuje kulturní vzájemností, jež překračuje jazykové hranice. Početní Italové básní provensálsky (a naopak Dante dává ve své *Komedii* velkému provensálskému básníku promlouvat svou vlastní mateřštinou). Dantův učitel Brunetto Latini píše své arcidílo francouzsky. Charakteristická je báseň trobadora Raimbauta de Vaqueiras (kolem 1200), jejížž pět strof je složeno střídavě v provensálštině, italštině, severofrancouzštině, gaskonštině a portugalštině.⁴¹ Jsou to vesměs jazyky, kterých se užívalo v románské lyrice. Že bylo možno přecházet z jednoho do druhého, je důkazem, že jednota Romanie byla v obecném povědomí živá. Tuto záměnu jako příležitostný umělecký prostředek nalézáme znovu ve Španělsku v sonetech Góngorových a Lopeho de Vegy. Od roku 1300 se ovšem Romanie jazykově a kulturně stále více diferencuje. Přesto zůstávají románské národy spjaty historií svého vzniku a trvale živým vztahem k latině. V tomto volnějším smyslu lze nadále hovořit o Romanii jako fenoménu, který představuje vůči germánským národům a literaturám svébytnou jednotu.

Nejstarší románskou jazykovou památkou jsou *Štrasburské přísahy* z roku 842. Je to ovšem listina, a žádná literatura. Řetěz francouzských literárních památek začíná teprve v 11. století.⁴² Španělská literatura začíná koncem 12. století,⁴³ italská dokonce až kolem roku 1220 – *Písní bratra Slunce* sv. Františka z Assisi a umělou lyrikou sicilských básníků. Opožděný nástup Španělska a Itálie lze vysvětlit dominantním postavením Francie, časný výskyt germánských památek (v Anglii kolem roku 700, v Německu kolem roku 750) zase bytostnou odlišností germánských a románských jazyků. Co tím chci říci, lze ilustrovat na *Štrasburských přísahách*. V románské verzi začínají takto: *pro deo amor et christian poblo et nostro comun salvament* [pro lásku Boží a pro společnou spásu křesťanského lidu i naši]. To se ještě hodně podobá latině. Proti tomu starohornoněmecká verze zní takto: *in godes minna ind in thes christianes folches ind unser bedhero gehaltnissi...* To je zcela jiný jazykový svět. Románský mluvčí si mohl ještě dlouho vypomáhat více nebo méně zpustlou latinou, mohl se odtud dokonce propracovat k latině korektní a kultivované. Germán se musí latině, která je pro něho cizím jazykem, učit od základu – a proto se jí také naučí rovnou správně. Kolem roku 700 se v Anglii píše podivuhodně čistou latinou, zatímco ve Francii jsme svědky úpadku. Ale i náramně učeným Italům semtam utečou gramatické lapsy, kterým se němečtí mniši od srdce zasmějí. Přesvědčil se o tom například Gunzo z Novary, když v roce 965 přišel s družinou Oty I. do Německa a v rozhovoru s mnichy ze St. Gallenu použil chybný pád. Ospravedlňoval se v dopise, kde se brání před falešným nařčením z neznalosti gramatiky;

⁴¹ Podobné texty uvádí V. CRESCINI, *Románica Fragmenta*, 1932, 523; německé a jiné příklady viz u W. WACKERNAGELA, *Poetik, Rhetorik und Stilistik*, 2. vyd., 1888, 493 n.

⁴² Píseň o sv. Eulálii (konec 9. stol.) tu stojí bez paralel a bez pokračování.

⁴³ MENÉNDEZ PIDAL datuje vznik *Poema del Cid* kolem roku 1140. Domnívám se, že mohou dokázat, že nemohla vzniknout před rokem 1180; k tomu srov. níže.

nicméně přiznává, že „občas je mi na překážku užívání našeho národního jazyka, který je latině blízky“.

Lidová řeč zůstává blízka latině v celé historii románských jazyků. Projevuje se to nejružnějším způsobem. Všechny románské jazyky si mohou v jakékoli době volně z latiny vypůjčovat. Starofrancouzská *Píseň o Rolandovi* (kolem 1100) začíná:

Carles li reis, nostre emperere magnes.

[Kráľ Karel, náš velký císař.]

Přitom slovo *magnus* bylo vytlačeno už v pozdní latině slovem *grandis* a románské jazyky už znaly pouze *grandis* – s jedinou výjimkou, jíž bylo jméno *Charlemagne*, Karel Veliký.⁴⁴ Lingvisté z toho usuzují, že *magnes* v citovaném verši je „latinismus“. Zapomínají ovšem dodat, že všechny velké památky románských jazyků se latinismy jen hemží, ba občas jsou v nich latinismy vědomě užívány jako řečnické ozdoby. Výborně to lze doložit na Dantově *Komedii*. Najdeme v ní znovu – jeden příklad ze sta – latinské *vir* (muž) ve tvaru *viro*; Dante zkrátka potřeboval rým na *-iro*. Ale když francouzština ve 20. století vytvoří pro „letadlo“ slovo *avion* (z latinského *avis*, „pták“), nejde o nic jiného. Latinské výpůjčky nepůsobí v románských jazycích – na rozdíl od němčiny – jako „cizí slova“. Latina zůstává pro všechny románské jazyky společnou a nevyčerpatelnou zásobárnou.

Románské literatury mají na Západě vedoucí postavení od křížových výprav do Francouzské revoluce, přičemž jedna v této úloze střídá druhou. Jen prizmatem Romanie získáme odpovídající představu o cestě moderní literatury. Od roku 1100 do roku 1275 – od *Písně o Rolandovi* k *Románu o Růži* – je vzorem pro ostatní národy francouzská literatura a francouzská vzdělanost. Středohornoněmecká literatura přebírá téměř všechny látky francouzského básnictví, a po studiích FRIEDRICHA PANZERA⁴⁵ se ukazuje, že i samotná *Píseň o Nibelunzích* je silně závislá na francouzských zdrojích. Francouzská dvorská kultura vyzařuje až do Norska a na Pyrenejský poloostrov. Ještě *Román o Růži* je v Dantově době převeden do toskánštiny a později Chaucerem do angličtiny. Francouzská hrdinská epika a francouzský dvorský román se valí širokým proudem do Itálie a zde jsou Boiardem a Ariostem přelity do skvostného kadlubu renesančního básnictví. Literární primát nicméně už od roku 1300 přešel na Itálii: Dante, Petrarca, Boccaccio, vrcholná renesance. Renesance pak zpětně působí jako „italianismus“ na Francii, Anglii, Španělsko.⁴⁶ Počátkem 16. století se začíná španělský „zlatý věk“: více než na století ovládne evropské literatury. Znalost španělštiny a španělské literatury je

⁴⁴ *Magnis* se objevuje izolovaně ještě ve španělském *tamaño* [takový, tak velký].

⁴⁵ *Studien zum Nibelungenliede*, Frankfurt a. M. 1945.

⁴⁶ Představu, že také Španělsko, Francie, Německo atd. měly svou „renesanci“, je třeba odmítnout. Všechny tyto země nicméně prošly jednou nebo více vlnami „italianismu“, tj. toho, co bylo v italské renesanci vhodné pro export.

pro „evropskou“ literární vědu stejně důležitá jako znalost španělského malířství pro dějiny umění. Francie se definitivně osvobodí od italské a španělské nadvlády teprve na počátku 17. století, a nato se sama ujme prvenství, jež zůstane neotřeseno zhruba do roku 1780. Mezitím se v Anglii od roku 1590 rozvinula svěbytná velká poezie; této poezii se však dostane na pevnině odezvy teprve v 18. století. Německo se s literárními velmoce Romanie nikdy nemohlo měřit. Jeho hodina přijde teprve v Goethově době. Předtím přijímalo podněty zvenčí, navenek však žádné nevyzařovalo.

Vztah Anglie k Romanii je zvláštního druhu. Téměř po čtyři staletí byla Anglie součástí impéria. Římské oddíly odtáhly v roce 410, ale Augustinova misie (od roku 597) znamenala druhou romanizaci, neboli – jak to vyjadřuje jeden anglický historik – „návrat Británie do Evropy a k vlastní minulosti“.⁴⁷ Římské památky přežily germánské nájezdy. Poskytly podněty northumbrijskému sochařství 7. století a byly s pýchou ukazovány.⁴⁸ Dobyta Normany a spravována anjouovskými králi, stala se Anglie na celá staletí francouzskou kulturní anexí. Francouzština se zde stává jazykem literatury a státní správy, latina pak jazykem vyššího vzdělání. Literární metropolí Anglie je Paříž. Angličané a Velšané se podílejí skvělými výkony na latinské renesanci 12. století. Teprve roku 1340 prohlásí Angličané francouzský a saský původ za rovný před zákonem.⁴⁹ A teprve v průběhu 14. století splynou obě plemena a oba jazyky v jednotu. Do této doby patří Chaucer, první reprezentativní zjev v anglické poezii. Chaucer vyrostl na francouzské a italské kultuře. Umírá v roce 1400. Rok předtím byla angličtina – od roku 1350 jazyk školy, od roku 1362 jazyk soudních jednání – poprvé užita králem na půdě parlamentu. Středověká Anglie tedy patřila k Romanii. Avšak „za reformace, dosáhnuvši zletilosti, propouští Anglie své latinské učitele, aniž znovu naváže úzké vztahy se skandinávskými a německými zeměmi. Británie se stala světem pro sebe.“⁵⁰

Angličtina je germánský dialekt prostoupený románským a latinským vlivem. Anglický národní charakter a anglický způsob života nejsou ani románské, ani germánské, nýbrž – právě anglické. Představují šťastné spojení společenského konformismu a osobního nonkonformismu, jaké se žádnému jinému národu nepodařilo. Vztah Anglie k Romanii, a tedy k evropské tradici je problém, jenž se v anglické literatuře vynořuje stále znovu. V 18. století (Pope, Gibbon) má latinská kultura velkou přitažlivost, v 19. století to platí o kultuře německé. Ve 20. století jsou znovu zdůrazňovány římské tradice všeho druhu – je to zajímavý jev, jehož se zde můžeme jen letmo dotknout. G. K. Chesterton a Hilaire Belloc byli temperament-

⁴⁷ CHR. DAWSON, *The Making of Europe*, 1929, 209.

⁴⁸ F. SAXL in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 6, 1943, 18 a pozn. 4. – O kulturních vztazích mezi Anglií a Itálií v 7. stol. srov. W. LEVISON, *England and the Continent in the Eighth Century*, 1946, 142.

⁴⁹ J. J. JUSSELAND, *A Literary History of the English People* I, 1895, 236.

⁵⁰ G. M. TREVELYAN, *Geschichte Englands* I, 1937, 4; též *England and the Mediterranean Tradition a British Art and the Mediterranean*, Oxford Univ. Press 1945 a 1948.

ními heroldy této pře. Širší dosah má literární kritika a literární politika reprezentovaná od roku 1920 T. S. Eliotem: „Tři nebo čtyři velcí romanopisci ještě nedělají literaturu, jakkoli *Vojna a mír* je mimořádně velký román. Kdybychom odvrhli veškeré historické působení Říma – všechno to, čeho se nám dostalo přímými i nepřímými cestami od normansko-francouzské společnosti, od církve, od humanismu –, co by nám zbylo? Pár teutonských kořenů a slupek. Anglie je ‚latinská‘ země, a nikterak nemá zapotřebí odvozovat své latinství od Francie.“⁵¹

Od Románie a jejího vyzářování se dostalo Západu latinského školení. Je načase posoudit jeho formy a jeho plody. Znamená to přejít od všeobecnosti ke konkrétnímu bohatství historické látky. Znamená to jít do detailů. Mějme přítom na paměti, co říkal ABY WARBURG svým žákům: „Pánbůh se skrývá v detailu.“

⁵¹ *The Criterion*, říjen 1923, 104.

- § 1. Svobodná umění, s. 47
- § 2. Artes ve středověkém pojetí, s. 50
- § 3. Gramatika, s. 53
- § 4. Anglosaské a karolinské studium, s. 56
- § 5. Školní autoři, s. 60
- § 6. Univerzity, s. 65
- § 7. Sentence a exempla, s. 68

K A P I T O L A 3

Literatura a vzdělání

Literatura je součástí „vzdělání“. Proč a odkdy? Protože již Řekové našli v díle jednoho básníka ideální odraz svého dávnověku, svých životních způsobů, svého bájesloví. Neměli žádné posvátné knihy a žádnou kněžskou kastu, a tak se pro ně „tradicí“ stal Homér. Od 6. století fungoval jako školní příručka. Od této chvíle je z literatury školní předmět a kontinuita evropské literatury je vázána na školu. Vzdělání zprostředkované školou se stává nositelem literární tradice: tato skutečnost je pro Evropu charakteristická, nikterak však netkví v povaze věcí. Teprve Homér a jeho vliv zakládají důstojnost, autonomii a výchovnou funkci poezie. Mohlo tomu být také úplně jinak. V židovském prostředí se žák učí „zákonu“, a Mojžíšovy knihy nejsou žádná báseň. Římané se však vydali cestou, kterou jim ukázali Řekové. Na počátku římského básnictví stojí Livius Andronicus (druhá pol. 3. stol.). Andronicus přeložil pro školu *Odysseiu*. Jeho současníci Naevius a Ennius vytvořili národní eposy, které nahradily *Iliadu*. Avšak teprve Vergilius zbásnil římský národní epos univerzální platnosti. Jak obsahem, tak formou se v něm přihlásil k Homérovi. A také z *Aeneidy* se stala školní kniha. Od antiky převzal toto tradiční spojení eposu a školy středověk. Podržel *Aeneidu* a postavil jí po bok biblické eposy, které formálně napodobovaly Vergilia, ale nedokázaly ho zastínit. Když dnes čteme, je to utrpení. Páteří studia latiny zůstal Vergilius. Postupem času se stali školní četbou i klasici moderních národů, byť se k tomuto účelu hodili tak málo, jak je tomu v případě Shakespearově nebo v případě Goethova *Fausta*. Pro literární vědu je tedy nezbytné znát alespoň v obrysech, co se v Evropě rozumělo pod pojmem vzdělání.¹

§ 1. SVOBODNÁ UMĚNÍ

Základní rysy středověkého vzdělávacího systému sahají až k řeckému starověku. Pro antiku byl zakladatelem výuky opírající se o svobodná umění sofista Hippias z Elidy, současník Sokratův. Řecky byla nazývána *enkyklios*

¹ K antickým pravidlům vzdělávání nyní srov. H.-I. MARROU, *Histoire de l'Éducation dans l'Antiquité*, Paris 1948.